

Akkoriban fedeztük fel Bulgakovot

Pogonyi Lajos interjúja

Belvárosi kávéház, Kárpátia, Gorkij könyvtár, Omega-együttes, Pilinszky, Jancsó Miklós és Mérei Ferenc. Csak néhány hely és név azok közül, amelyek, illetve akik meghatározóak voltak számára a hatvanas években. Csepeli György szociálpszichológussal beszélgetünk.

Népszabadság: - A szociálpszichológia nálunk csak a hatvanas évek közepén kezd kijönni a karanténból. Mi vitte a sokáig „gyanús” tudomány felé?

- A korabeli bevett szóhasználat szerint a „burzsoázia szívének oly kedves” volt a szociálpszichológia eposzi jelzője. Persze ez csak egy bizonyos Sorohova nevű szovjet pszichológia-történész fantazmagóriája volt. Mérei Ferenc, Pataki Ferenc munkái másról szóltak. Azt ígérték, hogy a szociálpszichológia révén megérthetem az életet. A hivatalos marxizmus élettelen, az irodalomtudomány pedig túl puha volt ahhoz, hogy bármit is meg lehessen érteni általa. A pszichológia mintha „vak dióba” (Babits) zárta volna az embert. De az előzményekhez tartozik: a pszichológia szakra volt legjobb esélyem, hogy felvegyenek. Akkoriban csak a korosztály tíz százaléka került be az egyetemre. Az én káderlapom nem ígért semmi jót. A pszichológia nem volt egyszerű eset, meg kellett tanulni kívülről Kardos Lajos könyvét. Az osztályunkból hárman vállalkoztunk erre, s mindhármunkat felvettek.

Népszabadság: - Kik voltak önre hatással?

- Legnagyobb hatással Dosztojevszkij volt rám. Az ő műveiben a pszichológia, a lélek maga szólalt meg számomra, s onnan már csak egy lépés volt a társadalomlélektan felfedezése. Legnagyobb hatású tanárom Király Gyula volt, a gimnáziumban pedig Gyürey Vera, az Oscar-díjas filmrendező, Szabó István felesége, aki nélkül sosem jelentkeztem volna a bölcsészkar orosz-pszichológia szakára. Az egyetemen csodabogarak, szörnyetegek, gondolattalan, szürke robotosok tanítottak. A pszichológia akkoriban kezdett éledezni. Kardos Lajos volt a tanszék vezetője, aki akkor lelkesedett fel igazán, amikor az állatokról beszélt. Különösen szerette a patkányokat, amelyeket mi is megtanultunk szeretni és becsülni. Király tanár úr szemináriumai voltak az oázisok, ahol Bahtyint, Hegelt olvastunk. Az orosz szakon nagyon jók voltak a nyelv-és stílygyakorlat tanárai. Az orosz irodalom javát olvastuk, köztük az akkoriban felfedezett Bulgakovot.

Népszabadság: - Milyen volt az a szellemi közeg, amely körbevett itthon, az ELTE-n, és mit tapasztalt később Moszkvában, ahol 1969-70-ben az Állami Egyetem pszichológia karára járt?

- Akkoriban a jó diákok mind kikerültek részképzésre: egy vagy két félévre. Moszkvában a pszichológia kar világhírű volt. Még éltek Vigotszkij tanítványai. Sosem felejttem el beszélgetésemet Zeigarnik professzor asszonnyal, aki személyesen ismerte Kurt Lewint, a mezőelmélet megteremtőjét. Ő mesélte el, a Zeigarnik-effektus felfedezésének történetét, miszerint Lewinnak feltűnt, hogy a berlini kávéházban, ahova a mester és tanítványai jártak, a pincér mindig csak addig emlékezett a sokféle rendelésre, amíg fel nem vette azokat. Mihelyt kihozta a kávékat, a szendvicseket, a szódát, nyomban elfelejtett mindent. Zeigarnik azt kutatta, hogy mi történik a nem befejezett feladatokkal. A róla elnevezett effektus szerzőjeként kimutatta, hogy a nem befejezett feladatokat sosem felejtjük el. Az ELTE elég mostoha hely volt szellemileg, de a hallgatók, és a légkör csodálatos volt. Akikkel az egyetemen összebarátkoztam, azokkal mind a mai napig együtt vagyok jóban, rosszban. Neményi Mária, Erős Ferenc, Pléh Csaba azóta a szakma nagyjai lettek. Összemosódnak bennem a '60-as és a '70-es évek, mivel végzés után Huszár Tibor meghívására tanítani kezdtem az újonnan szervezett Szociológiai tanszéken. Szívesen forgatom az akkoriban rólam készült besúgói jelentéseket. Láthatóan szeretett, aki jelentett rólam.

Népszabadság: - Melyek voltak azok a kultikus helyek, ahol mindenképpen „ott kellett lennie”?

- Télen a Belvárosi kávéház, melynek asztalai körül ott ültek a bölcészek, s keresték a világ értelmét. Mi, pszichológusok személyiségtesztekkel vittük az örületbe a többieket, akik alig várták, hogy valami patológikust mutathassunk ki róluk. Tavasztól a Lukács uszoda terasza volt a „hely”. Nem múlt el hétvége anélkül, hogy a mai (s korábbi) Centrál helyén működő egyetemi klubban ne lettem volna. Ott játszott az Omega. A kulturális élmények forrása az Egyetemi Színpad volt. Azt hittük, hogy holnapra megfordul a világ. Kedvenc helyem volt a Gorkij könyvtár, melynek elegáns csarnokában ott volt a teljes nyugati sajtó, s a termet Bata Imre, az ÉS későbbi főszerkesztője felügyelte, akivel nagyszerűen lehetett beszélgetni mindenről, de különösen '56-ról és Weöres Sándorról. Éjszakai élet nemigen volt. A Kárpátia, az Apostolok és az Egyetem presszó Bermuda-háromszöge volt a meghatározó. Olcsó volt az élet, ha szürke is.

Népszabadság: - Melyek voltak azok az alapművek, amelyek nélkül ma nem lenne az, aki?

- Antonioni Nagyítása nélkül más lennék. De a Szegénylegények is olyan film volt, mely meghatározta szellemi felnövekvésemet. Utóbbi filmben ráadásul játszottam is, jóllehet sosem tudom meg, hogy melyik csuklyás alak voltam, vagyok. Jancsó fantasztikus ember volt, még akkor is, ha ránk csak mint masszára volt szüksége, akik hol túl lassan, hol túl gyorsan kerengtünk az apajpusztai díszleterődben. A jó filmeket akkoriban nem volt könnyű megnézni. Külföldre nem eresztettek bennünket, itthon meg csak a kiváltságosok nézhetek kurrens nyugati filmeket. A Filmmúzeum nagy néha megnyitotta kapuit az új nyugati filmek előtt. Ilyen volt például, amikor bemutatták a francia „új hullám” termését. Csodálatos érzés volt látni Truffaut Négyszáz csapását, a Jules és Jimet. A legérdekesebb, hogy azok a filmek is hatottak, amelyeket nem láthattunk. Így voltam például a James Bond-filmekkel. Annyit hallottam róluk, hogy a végén az volt az érzésem, láttam őket. Pedig csak a nyolcvanas

években láttam először James Bond-filmet. Pilinszky versei rettenetesen tetszettek. Színészként Mensárost tartottam legtöbbre. Minden hónapban vártuk az új Nagyvilágot, s sosem csalódtunk benne. Kafka is alapélményem volt. Amikor az egyetem elvégzése után albérletet kerestem, Josef K. jelígre kértem a válaszokat, de persze nem vették fel a hirdetést, mert a jelige túl gyanús volt. Hátha a CIA-nak üzentem általa, gondolhatták. Rendszeresen megisméltődő nagy esemény volt életünkben a Valóság megjelenése, melynek cikkei a következő hónapra bőven adtak anyagot a gondolkodásra és a vitára. Mindennap hallhattuk a Radio Luxembourgot, meg Cseke Lászlót a Szabad Európa Rádióból. A Beatles uralkodott felettünk.

Népszabadság: - Hogyan érintette a '68-as csehszlovákiai bevonulás?

- Éppen Várnában voltunk mi hárman, Boros, Méhes és én, akiket együtt vettek fel az egyetemre. A vonatot nem engedték haza, csak egy nappal később értünk vissza. Letaglózott, ami történt. A prágai tavasz, majd a párizsi diáklázadás óriási hatást gyakorolt rám. Úgy éreztem, hogy kiszabadult a szabadság szelleme a palackból. Életem első cikkét erről írtam Horgas Béla azonnal betiltott könyvébe. Egy év múlva iszonyatos protekcióval, mint egy mozgássérült barátom kísérője, kijutottam Londonba. Amikor Oxfordban jártunk, megkísértett a gondolat, hogy kint kellene maradnom. Lehet hogy féltem, lehet, hogy a magyar nyelv miatt, melyet nagyon szeretek, de végül is visszajöttem. Mint ahogyan visszajöttem mindig, ha nagy néha ki tudtam jutni Nyugatra. Volt, ami itthon tartott. Hála Huszár Tibornak, Szecskő Tamásnak, mint egyetemi oktató és kutató hallatlan szabadságot élveztem. Írhattam a Valóságba, amire büszke voltam. Sükösd Mihály volt a szerkesztőm, akinél műveltebb és empatikusabb embert nem ismertem. Sylvester András jóvoltából szociálpszichológiai műsorokat készíthettem a Magyar Televízióban. Azt kutattam, amit akartam. Rengeteget fordítottam, ami akkor jól fizető tevékenység volt. A Gondolat kiadó csodálatosan gazdag termést produkált, s nekik fordítottam. A fordítás révén alaposan meg is tanultam a szociálpszichológiát. Első könyvem, A szociálpszichológia vázlata, még ma is tankönyv. Amit Levendel Ádám mondott önnek kora-szociológusi élményeiről, azt én is elmondhatnám. A paradoxon, hogy miközben a Brezsnyev-doktrína élt és hatott, a Piarista közben (mely akkor Pesti Barnabás nevét viselte), ebből szellemileg nem sokat lehetett érezni. A test más kérdés. 1972-ben iszonyatosan megverték a rendőrök március 15-én, pavlovi alapon azóta is félek tőlük.